

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

ГРЕБЕННИК ГАННА ВАСИЛІВНА

УДК 332.2:332.5

**ОРГАНІЗАЦІЯ ВИКОРИСТАННЯ РЕКРЕАЦІЙНОГО
ПОТЕНЦІАЛУ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТЕРИТОРІЙ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ**

08.00.06 – економіка природокористування та охорони
навколишнього середовища

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Київ–2015

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Державній екологічній академії післядипломної освіти та управління Міністерства екології та природних ресурсів України

Науковий керівник доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН
Третяк Антон Миколайович,
Державна екологічна академія
післядипломної освіти та управління,
директор Навчально-наукового інституту
економіки та екології природокористування

Офіційні опоненти: доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН
Добряк Дмитро Семенович

кандидат економічних наук, доцент
Курильців Роман Михайлович,
Львівський національний аграрний університет,
доцент кафедри земельного кадастру

Захист відбудеться «11» листопада 2015 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.004.20 у Національному університеті біоресурсів і природокористування України Міністерства освіти і науки України за адресою: 03041, м. Київ–41, вул. Генерала Родімцева, 19, навчальний корпус № 1, кімната 97

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного університету біоресурсів і природокористування України Міністерства освіти і науки України за адресою: 03041, м. Київ–41, вул. Героїв Оборони, 13, навчальний корпус № 4, кімната 41а.

Автореферат розісланий «30» вересня 2015 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради Л. В. Паламарчук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Україна володіє значним природно-ресурсним потенціалом, причому частка рекреаційних ресурсів досить вагома. Дослідження щодо розвитку рекреаційного землекористування є невід'ємною частиною Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року. У зв'язку з цим така тематика має надзвичайно велике значення з точки зору сталого розвитку: по-перше, як економічна складова – отримання економічного ефекту від надання рекреаційних послуг та відновлення робочої сили, тобто підвищення працездатності, зростання продуктивності праці; по-друге, як соціальна складова – забезпечення задоволення особистих потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою, по-третє, як екологічна складова – забезпечення охорони рекреаційних територій від забруднення та виснаження, деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності. Тому питання ефективної організації та функціонування рекреаційного землекористування у сфері природокористування є актуальним.

Наукові основи з теорії і практики рекреаційної діяльності закладені в працях Ю. О. Веденіна, І. В. Зоріна, М. С. Мироненка, І. Т. Твердохлебова та інших. Бейдик О. О., Кравців В. С., Кузик С. П. розробили теоретичні основи та методи оцінки туристсько-рекреаційних ресурсів. Любіцева О. О., Рутинський М. Й. досліджували особливості функціонування туристичних комплексів різних рангів. Економічні аспекти рекреаційної та оціночної діяльності досліджені в роботах А. М. Третяка, Т. П. Галушкіної, Г. М. Шевченка, Д. С. Добряка та ін. Різноманітні аспекти ресурсно-рекреаційної проблематики висвітлюються у роботах географів Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича: М. П. Крачила, В. П. Руденка, К. Й. Кілінської, Ж. І. Бучко, О. Д. Короля, В. І. Гетьман, які розкривають рекреаційну діяльність у межах природно-заповідного фонду.

Проте здебільшого в наукових працях вітчизняних вчених аналізуються окремі аспекти проблеми функціонування рекреаційної діяльності, тоді як сформувалась потреба системного підходу до визначення показників організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до Основних напрямів державної політики України в галузі охорони навколишнього середовища, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки (постанова Верховної Ради України від 05.03.1998 р. № 188/98-вр), Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2007 р. № 880-р, та Стратегії державної екологічної політики України на період до 2020 року (закон України від 21.12.2010 р. № 2818-VI). Дисертаційну роботу виконано згідно з програмами наукових досліджень Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Міністерства екології та природних ресурсів України, а саме: за темами «Напрями розвитку та механізми формування економіки і екології землекористування в умовах нових земельних відносин» (номер державної

реєстрації 0111U006654), в якій здобувачем обґрунтовано розвиток рекреаційного землекористування в Україні та «Розроблення проекту організації території національного природного парку «Подільські Товтри» охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів» (номер державної реєстрації 0112U005317), в якій здобувачем обґрунтовано оцінку рекреаційної привабливості території національного природного парку «Подільські Товтри».

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є обґрунтування теоретико-методичних підходів та практичних рекомендацій щодо організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду, зокрема на територіях національних природних парків.

Для досягнення поставленої мети слід було вирішити такі задачі:

- поглибити теоретико-методологічні основи організації використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування в умовах нових земельних відносин;
- визначити поняття та сутнісні ознаки рекреаційного потенціалу землекористування;
- вивчити стан інституціонального забезпечення організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій національних природних парків;
- здійснити аналіз та оцінку сучасного стану використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування територій національних природних парків;
- обґрунтувати основні напрями удосконалення організаційно-економічних механізмів підвищення ефективності організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій національних природних парків;
- удосконалити методичні підходи зонування земель за їх придатністю для рекреаційних цілей;
- удосконалити методичні підходи еколого-економічної оцінки рекреаційного потенціалу землекористування.

Об'єктом дослідження є процес організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні, методичні та прикладні аспекти організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду, зокрема національних природних парків.

Методи дослідження. Теоретико-методичну основу дисертаційного дослідження становлять фундаментальні наукові положення і принципи економічної теорії, економіки природокористування, прикладні дослідження світового та національного рівня щодо вдосконалення організації використання рекреаційного землекористування територій природно-заповідного фонду.

У процесі роботи над дисертацією використовувалися загальнонаукові і спеціальні методи, а саме: монографічний – для аналізу наукових поглядів учених щодо досліджуваної проблеми, нормативних документів, енциклопедій,

статистичних збірників; статистичний – для узагальнення статистичних даних, оцінки тенденцій екологічної стабільності землекористування, змін використання та розподілу земель за формами власності; економічний аналіз – для визначення ефективності використання земель; абстрактно-логічний – для обґрунтування мети, завдань і висновків дослідження; соціологічне дослідження – для опитування користувачів (рекреантів) тощо.

Інформаційну базу дослідження склали чинні законодавчі та нормативно-правові акти, статистичні й аналітичні матеріали Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерства екології та природних ресурсів України, Державної служби статистики України, наукові праці провідних українських і зарубіжних учених з проблем рекреаційної діяльності та рекреаційного землекористування, спеціальні наукові видання, матеріали науково-практичних конференцій.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у подальшому розвитку теоретичних, методичних та практичних положень, які визначають організаційні засади використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду, зокрема на територіях національних природних парків.

До основних результатів дисертаційної роботи, які відзначаються науковою новизною, належать такі:

вперше обґрунтовано, що сутність використання рекреаційного потенціалу землекористування у сфері природокористування полягає у ефективній організації земельних та інших природних ресурсів, яка здійснюється на конкретній території в тій чи іншій формі та на відповідних правах, у різних масштабах і з різним функціональним змістом як процес економічних, екологічних та рекреаційних відносин суб'єктів землекористування;

удосконалено:

- сутнісні ознаки рекреаційного землекористування в умовах нових земельних відносин, які базуються на уявленні щодо земельних та інших природних ресурсів як об'єкт права та об'єкт економічних, екологічних, рекреаційних і інших відносин прав власності на них в процесі організації використання рекреаційного потенціалу при наданні відповідних послуг;

- методологічний процес формування рекреаційного землекористування на території України, який, на відміну від існуючого, передбачає: розроблення схем землеустрою щодо організації рекреаційного потенціалу на території регіону (району), які містять розподіл рекреаційного потенціалу за підтипами землекористування та за інтенсивністю використання; проектів землеустрою щодо зонування земель за їх придатністю за підтипами землекористування для рекреаційних цілей;

- методологічні підходи до зонування земель для рекреаційних цілей, які, на відміну від існуючих, передбачають: інтегральну оцінку і еколого-ландшафтне зонування рекреаційного потенціалу; екологічну оцінку та зонування земель відповідної території; землевпорядне зонування земель за їх придатністю за підтипами землекористування для рекреаційних цілей;

- методичні підходи до еколого-економічної оцінки природно-рекреаційного потенціалу землекористування;

- основні напрями підвищення ефективності організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду, які, на відміну від існуючих, передбачають: запровадження кадастру природно-рекреаційних ресурсів та їх потенціалу; удосконалення еколого-економічної оцінки природно-рекреаційних ресурсів та їх потенціалу; здійснення землеустрою щодо організації використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування;

набули подальшого розвитку:

- поняття рекреаційного потенціалу землекористування як частини земної поверхні з визначеними межами у природі (на місцевості), на якій використовують земельні та інші природні ресурси на різних правах власності як об'єкт економічних, екологічних, рекреаційних та інших відносин, важливих з позицій рекреаційної діяльності;

- організаційно-інституціональна структура формування організації використання рекреаційного потенціалу землекористування на різних ієрархічних рівнях України, яка містить Концепції та програми розвитку рекреаційної діяльності, прогнози розвитку рекреаційного землекористування (у вигляді Генеральної та регіональних схем), територіальне планування рекреаційного землекористування (у вигляді проектів землеустрою);

- економічні та екологічні відносини прав власності на землю та інші природні ресурси рекреаційного призначення, які уточнюють поняття «екологічні послуги» та визначають вимоги до їх формування.

Практичне значення одержаних результатів. Одержані наукові результати мають важливе практичне значення для обґрунтування і розроблення системи заходів щодо вдосконалення організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду. Запропоновано основні шляхи ефективного рекреаційного землекористування територій національних природних парків.

Пропозиції щодо підвищення ефективності використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду та плати за надані рекреаційні послуги знайшли застосування в діяльності Департаменту заповідної справи Міністерства екології та природних ресурсів України (довідка № 9-01/334-15 від 01.04.2015 р.); Департаменту екології та природних ресурсів Львівської обласної державної адміністрації (довідка № 10-1034 від 16.03.2015 р.); Національного природного парку «Подільські Товтри» (довідка № 195 від 10.04.2015 р.); Державної екологічної академії післядипломної освіти та управління Міністерства екології та природних ресурсів України (довідка № 357 від 19.05.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, яке має теоретичне та практичне значення. Особисто здобувачем розроблено наукові положення, методичні підходи та практичні рекомендації щодо ефективної організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду. Одержані наукові результати дають змогу розв'язати важливе практичне завдання підвищення використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та практичні

результати дисертаційного дослідження доповідалися, обговорювалися і одержали позитивну оцінку на: Міжнародному екологічному форумі «Довкілля для України 2014» (м. Київ, квітень 2014 р.); круглому столі «Правові та еколого-економічні проблеми землекористування територій та об'єктів природно-заповідного фонду» (м. Київ, 24 квітня 2014 р.); круглому столі «Землеустрій як основоположний інструмент державного регулювання еколого-економічного розвитку землекористування в Україні» (м. Київ, 2 липня 2014 р.); VII міжнародній конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє» (м. Київ, 3 вересня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції: «Економіка і управління: теорія та практика» (м. Нюрнберг, Німеччина, 26 вересня 2014 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання економічних наук» (м. Київ, 13–14 березня 2015 р.); круглому столі «Екологічна мережа України в контексті формування природоохоронного землекористування: стан та проблеми» (м. Київ, 20 березня 2015 р.).

Публікації. Основні наукові положення та результати дисертаційної роботи висвітлено у 12 наукових працях загальним обсягом 9,8 друк. арк., з яких особисто авторові належить 7,95 друк. арк., з них: 4 статті у наукових фахових виданнях України, 2 з яких входять до міжнародної наукометричної бази даних, 2 статті в інших виданнях; 4 тези наукових доповідей.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 235 сторінок комп'ютерного тексту. Вона містить 34 таблиці, 21 рисунок та 9 додатків. Список використаних джерел налічує 189 найменувань.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** розкрито актуальність теми, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, особистий внесок здобувача у вирішенні поставлених завдань.

У першому розділі «**Теоретико-методологічні основи організації використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування в умовах нових земельних відносин**» досліджено сутнісні ознаки та поняття рекреаційного потенціалу землекористування, яке функціонує в природокористуванні як частина земної поверхні з визначеними межами у природі (на місцевості), на якій використовують земельні та інші природні ресурси на різних правах власності та користування як об'єкт земельних, екологічних, рекреаційних, містобудівних та інших відносин, важливих з позицій рекреаційної діяльності. Доведено, що формування економіки використання рекреаційного потенціалу землекористування пов'язані з різними суб'єктами, які використовують земельні та інші природні ресурси на різних правах, об'єднуючим фактором якого є надання рекреаційних послуг. Розроблено логічно-сміслову модель методології формування економічних і екологічних відносин прав на землю та інші природні ресурси при наданні рекреаційних послуг на землях природно-заповідного фонду (рис.1).

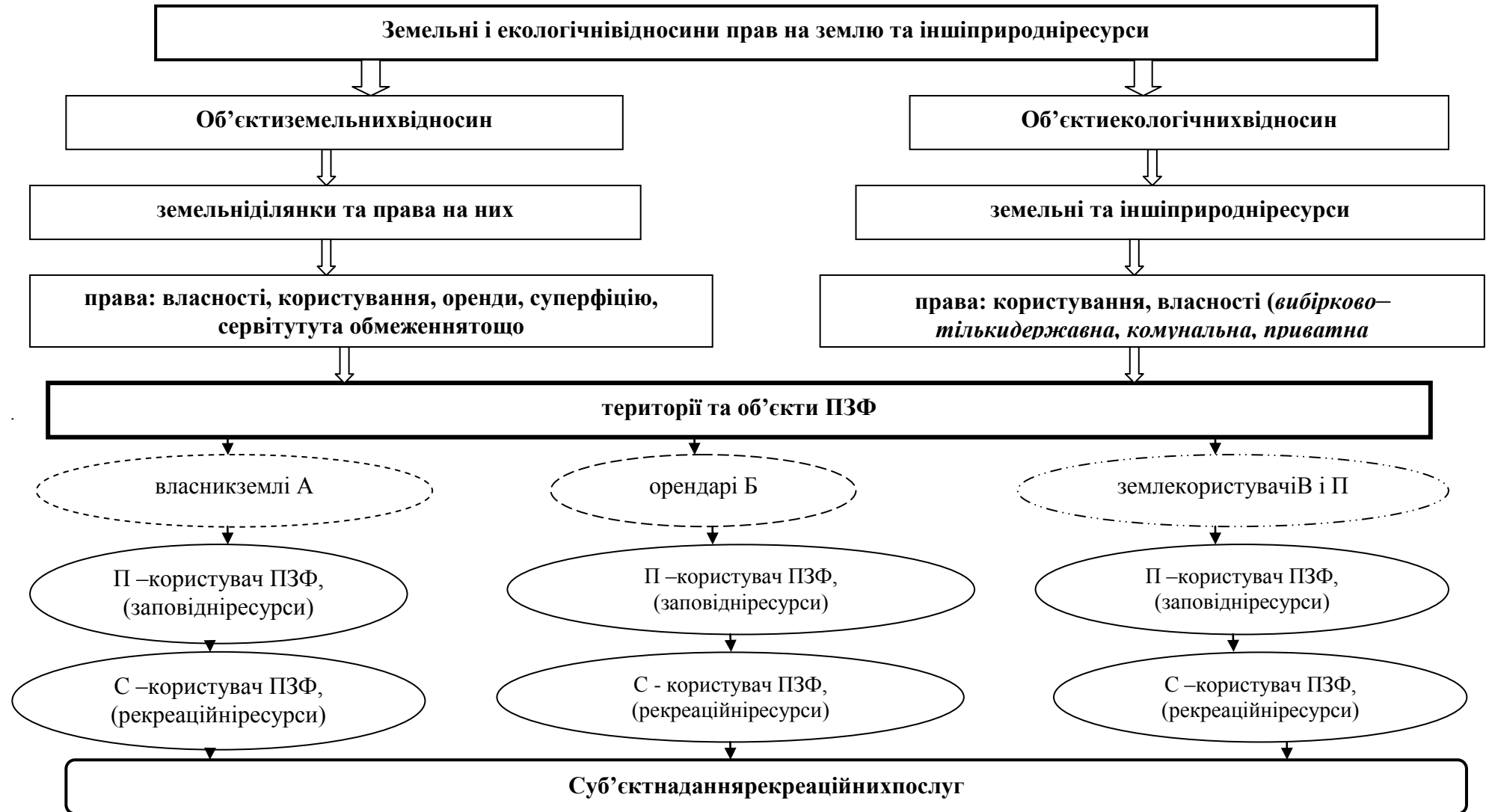

Рис. 1. Логічно-смыслова модель методології формування економічних і екологічних відносин прав на землю та інші природні ресурси при наданні рекреаційних послуг на землях природно-заповідного фонду

Виявлено, що незважаючи на численні дослідження, проблема організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду вивчена недостатньо.

Обґрунтовано, що рекреаційне землекористування має базуватися на комплексі трьох взаємозбалансованих функцій: соціальної, економічної та природоохоронної. Досягнення оптимального значення соціальної функції полягає в забезпеченні задоволення особистих потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою. Оптимум економічної функції можна розділити на два підвиди: отримання економічного ефекту від надання рекреаційних послуг; відновлення робочої сили, тобто підвищення працездатності, зростання продуктивності праці. Природоохоронна функція досягає свого оптимального значення в разі забезпечення охорони рекреаційних територій від забруднення та виснаження, деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності.

Розроблена модель методологічного процесу організації рекреаційного землекористування на території України стане кількісною компонентою будь-яких економічних розрахунків у процесі оцінки економічного ефекту діяльності на рекреаційних територіях (рис. 2).

Така логічна послідовність методологічного процесу організації рекреаційного землекористування обумовлена тим, що земля і інші природно-рекреаційні ресурси використовуються на різних правах суб'єктом надання рекреаційних послуг.

З'ясовано, що важливою складовою перебудови системи землекористування має стати розвиток організаційно-інституціональних форм, тобто об'єднання людей для спільної діяльності в межах певної структури та інституціонального середовища. Під час дослідження наводимо логічно-смыслову схему організаційно-інституціональної структури та інституціонального середовища територіального планування використання рекреаційного потенціалу землекористування на різних ієрархічних рівнях в Україні. Саме недооцінка організаційно-інституціонального чинника є одним із основних недоліків екологічної земельної політики, яка здійснювалася щодо рекреаційного землекористування.

У другому розділі «Сучасний стан використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду» узагальнено та опрацьовано статистичні дані Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, Міністерства екології та природних ресурсів України та проведено соціологічне дослідження.

За період з 2001 по 2013 рр. у цілому площа землекористування природно-заповідного та рекреаційного призначення збільшилася на 102,8 тис. га або 30,3 % порівняно з 2001 р. Аналіз динаміки змін у використанні земель, що перебувають у постійному користуванні підприємств, організацій і установ природно-заповідного фонду та рекреаційного призначення по угіддях та функціональному використанні за 2001–2013 рр. свідчить про збільшення на 114,6 тис. га, або 25,3 %.

Рис. 2. Логічно-смысловая модель методологічного процесу організації рекреаційного землекористування

Землі природно-заповідного фонду та рекреаційного призначення в цілому у структурі землекористування України займають тільки 6,5%. Площа земель природно-заповідного, рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення в розрізі землекористувачів господарського використання земель хоча і збільшилася за період 2001–2013 рр. на 30,46% і становить 443,7 тис.га, проте в деяких регіонах України відбулося їх зменшення. Така ситуація говорить про багаторічне ігнорування величезного економічного потенціалу рекреації, недооцінку доцільності освоєння відповідних туристичних і лікувально-оздоровчих ресурсів, що охоплені останніми роками глибокою системною кризою.

Землекористування всіх територій природно-заповідного фонду, за винятком природних заповідників, поряд із природоохоронними, науково-дослідними та моніторинговими також використовується і в оздоровчих, освітньо-виховних та рекреаційних цілях. Рекреаційна діяльність на природно-заповідних територіях приурочена до відповідних функціональних

зон і ведеться з додержанням режиму охорони заповідних природних комплексів та об'єктів. Мережа національних природних парків України містить 47 об'єктів площею 30,9 % від загальної площі природно-заповідного фонду, які репрезентують усі природні зони країни, проте ступінь їх використання в рекреаційній діяльності вкрай незначна і потребує інтенсифікації.

Існуючий природно-рекреаційний потенціал землекористування територій національних природних парків України надає можливість для більш ефективного розвитку рекреаційної діяльності. Однак майже 50% парків станом на 01.01.2014 р. не мали проектів організації території і не використовували повністю наявний природно-рекреаційний потенціал з метою розвитку відповідної інфраструктури та залучення рекреантів у регіони.

Оцінено природно-ресурсний потенціал на території землекористування постійного користування національного природного парку «Подільські Товтри», який вказує на значні можливості щодо активної організації рекреаційної діяльності. Розглянуто оцінку рекреаційної привабливості території національного природного парку «Подільські Товтри», яка проводилася вибірково для ідентифікаційних ділянок одного розміру. Результати оцінки показали, що найбільш привабливими в рекреаційному аспекті є земельні лісові ділянки, що розміщені в зоні інтенсивної рекреації та зоні масового відпочинку. Таким чином, проведена оцінка рекреаційної привабливості рекреаційних функціональних зон національного природного парку за визначеними критеріями засвідчила, що всі ділянки постійного користування національного природного парку належать до категорії обмежено привабливих – зона стаціонарної рекреації та привабливих – зона регульованої рекреації. Найбільшу питому вагу на території парку постійного користування займають землі рекреаційної зони (83,3 %). Таким чином, для підвищення привабливості рекреаційної зони на землях постійного користування національного природного парку необхідно вишукувати додатково природні цінності лісових ресурсів та прилеглих сільськогосподарських ландшафтів для відпочинку населення.

За допомогою кореляційно-регресійного аналізу досліджено ставлення населення до використання рекреаційних ресурсів та готовність платити за надані рекреаційні послуги на території національного природного парку «Подільські Товтри». З цією метою ми провели соціологічне дослідження. Кореляційно-регресійний аналіз дав можливість проаналізувати досліджувані явища за допомогою рівняння регресії:

$$Y = - 0,4689 + 0,086X_1 + 0,0854X_2 + 0,2240X_4 + 0,2915X_7 + 0,1184X_8 + 0,1288X_9;$$

Коефіцієнти регресії свідчать, яку середньому змінюється величина готовності платити за надані рекреаційні послуги під впливом кожного фактора на одиницю його вимірювання при фіксованих значеннях інших

факторів, включених у рівняння. Таким чином, спостерігаємо, що всі показники впливають на величину готовності платити за надані рекреаційні послуги, а саме X4, X7, X8, X9 впливають сильніше на Y, ніж X1, X2. Додатні знаки при всіх факторах підтверджують прямі зв'язки між кожним з факторів і результативним показником.

З отриманого рівняння регресії можна зробити висновок: якщо дохід (X1) громадян збільшиться, то величина готовності платити за надані рекреаційні послуги на території національного природного парку «Подільські Товтри» зросте на 8,6 одиниць; вік (X2) впливає на готовність платити на 8,54 одиниць; якщо зросте рівень освіти (X4), величина готовності платити зміниться на 22,40 одиниць; якщо зміниться місце проживання (X7), величина готовності платити зміниться на 29,15 одиниць; у разі зміни зайнятості (X8) респондентів, готовність платити за надані рекреаційні послуги зміниться на 11,84 одиниць, у разі зміни частоти відвідування (X9) – готовність платити зміниться на 12,88 одиниць.

Використовуючи дані про величину і напрям дії факторів, що аналізуються, можна відкоригувати надання рекреаційних послуг на території національного природного парку «Подільські Товтри». Таким чином, кореляційно-регресійний аналіз надає потужний та гнучкий інструмент для вивчення взаємозв'язків між показником та множиною незалежних змінних. Основна мета використання цього методу – краще зрозуміти теперішній стан досліджуваних явищ, а також точніше передбачити ступінь впливу окремих факторів та кількісні зміни явищ, що відбуваються.

У третьому розділі **«Напрями удосконалення організаційно-економічних механізмів організації рекреаційного землекористування територій природно-заповідного фонду»** обґрунтовано основні напрями покращення організації рекреаційного землекористування на територіях природно-заповідного фонду; наведено авторське бачення зонування земель за їх придатністю для рекреаційних цілей.

Визначено, що основою формування рекреаційного землекористування є земельпорядна документація (проекти землеустрою), яка вирішує питання рекреаційно-планувальної організації території національних природних парків. Рекреаційно-планувальна організація території землекористування національних парків – це раціональне розміщення різних планувальних елементів землекористування, що передбачає оптимальний екологічний та економічний режим їх взаємодії на основі узгодження ландшафтних та проектних одиниць.

До основних напрямів підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування належать такі: запровадження кадастру природно-рекреаційних ресурсів та їх потенціалу; удосконалення грошової та інтегральної оцінки природно-рекреаційних ресурсів та їх потенціалу; здійснення землеустрою природно-рекреаційних територій (який містить: районування територій та зонування земель за рекреаційними функціями їх використання; територіальне планування

розвитку рекреаційного землекористування за його підтипами із розробкою моделей економічних, екологічних, соціальних, рекреаційних та правових відносин власності на землю та інші природні ресурси, що тісно пов'язані із землею; внутрішню організацію територій рекреаційного землекористування із урахуванням прав власності на землю та інші природні ресурси; інфраструктурне облаштування окремих земельних ділянок та їх груп, а також лінійних об'єктів рекреаційного призначення); моніторинг та оцінка ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування; удосконалення прийняття управлінських рішень щодо підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування на основі даних моніторингу та оцінки використання природно-рекреаційного потенціалу. Методологічною основою землевпорядного зонування земель за їх придатністю для рекреаційних цілей є узгодження (проектування) меж зон ландшафтно-рекреаційного потенціалу та екологічного зонування земель як основи меж підтипів рекреаційного землекористування та територіальне розміщення елементів системи землекористування: території (землекористування); рекреаційні ділянки; населені пункти; маршрути зв'язку та пересування; характер використання земельних та інших природних ресурсів (рис. 3).

Досліджуючи методику нормативної грошової оцінки земель несільськогосподарського призначення нами пропонується використати її підходи до еколого-економічної оцінки природно-рекреаційного потенціалу землекористування в розрізі його підтипів землекористування. Зокрема, вартість (Врп) прямого і непрямого (дотичного) існуючого та можливого використання рекреаційних ресурсів пропонується визначати за модифікованою нами формулою:

$$\text{Врп} = E \times T_k \times K_{ц} \times K_m \times K_v \times K_i \times \text{Прз} \quad (1)$$

де Врп – вартість прямого і непрямого (дотичного) існуючого та можливого використання рекреаційних ресурсів (у грн);

E – нормативний середньорічний економічний ефект від рекреаційного використання земель природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення в розрахунку на 1 га (у грн);

T_к – термін капіталізації нормативного середньорічного економічного ефекту, що визначається для всіх категорії земель (крім земель лісогосподарського призначення) – 33 роки, для земель лісогосподарського призначення – 50 років;

K_ц – коефіцієнт, який характеризує цінність земель відповідного функціонального використання;

K_м – коефіцієнт, який враховує місце розташування в регіоні (районі) землекористування;

K_в – коефіцієнт, який враховує вид (підтип землекористування) використання земель;

Кі – коефіцієнт індексації грошової оцінки земель, що визначається згідно з пунктом 289.2 статті 289 Податкового кодексу України;

Прз – площа земель відповідного підтипу рекреаційного землекористування, що приймається за даними обстежень або документації із землеустрою, га.

Рис. 3. Логічно-сміслова схема методології землевпорядного зонування земель за їх придатністю для рекреаційних цілей

Визначивши еколого-економічну оцінку природно-рекреаційного потенціалу землекористування на території національного природного парку «Подільські Товтри» за підтипами рекреаційного землекористування площа земель із рекреаційним потенціалом зростає до 54 470 га, а його вартість становитиме 13,9 млрд грн, що на 11,3 млрд грн більше щодо наявного використовуваного потенціалу.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено теоретичне узагальнення та авторське бачення роз'язання важливого наукового завдання – удосконалити організацію використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду, насамперед з урахуванням економічних, екологічних та рекреаційних відносин прав на землю і інших природних ресурсів, а також наявного природно-рекреаційного потенціалу. На підставі проведених досліджень сформульовано такі наукові положення та практичні рекомендації.

1. Визначено, що під рекреаційним потенціалом землекористуванням необхідно розуміти територію як частину земної поверхні з визначеними межами у природі (на місцевості), на якій використовують земельні та інші природні ресурси на різних правах власності та яка є об'єктом земельних, екологічних, рекреаційних, містобудівних та інших відносин, важливих з позицій рекреаційної діяльності.

2. Запропоновано методологічний підхід до процесу формування рекреаційного землекористування на території України, в основу якого покладено розроблення схем землеустрою щодо виявлення та оцінки розміщення рекреаційного потенціалу на території регіону, району, які містять: розподіл рекреаційного потенціалу за підтипами землекористування; розподіл рекреаційного потенціалу за інтенсивністю використання; розроблення проектів землеустрою щодо організації землекористування відповідних територій із рекреаційним потенціалом.

3. Обґрунтовано, що рекреаційне землекористування має базуватися на комплексі трьох взаємозбалансованих функцій: соціальної, економічної та природоохоронної. Досягнення оптимального значення соціальної функції полягає в забезпеченні задоволення особистих потреб населення у відпочинку, оздоровленні, спілкуванні з природою. Оптимум економічної функції можна розділити на два підвиди: отримання економічного ефекту від надання рекреаційних послуг; відновлення робочої сили, тобто підвищення працездатності, зростання продуктивності праці. Природоохоронна функція досягає свого оптимального значення в разі забезпечення охорони рекреаційних територій від забруднення та виснаження, деградації природних рекреаційних комплексів під впливом антропогенної діяльності.

4. Оцінка тенденцій стану використання земель рекреаційного призначення в Україні за період 2001–2013 рр. свідчить, що в структурі земель природно-заповідного та рекреаційного призначення України в розрізі землекористувачів господарського використання земель найбільша питома вага належить підприємствам лісогосподарського призначення – 43,6%, сільськогосподарські підприємства та громадяни – 38,2% та підприємствам природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення – 15,2%. Підприємства рекреаційного, оздоровчого та історико-культурного призначення сумарно становлять лише 0,1%. За період з 2001 по 2013 рр. у

цілому площа землекористування природно-заповідного та рекреаційного призначення збільшилася на 102,8 тис. га або 30,3% порівняно із 2001 р., що є позитивним в тенденції природоохоронного землекористування.

5. Оцінка природно-ресурсного потенціалу на території землекористування постійного користування національного природного парку «Подільські Товтри» свідчить про значні можливості щодо активної організації рекреаційної діяльності. Оцінка рекреаційної привабливості землекористування території національного природного парку «Подільські Товтри» свідчить, що найбільш привабливими в рекреаційному аспекті є земельні лісові ділянки, що розміщені в зоні інтенсивної рекреації та зоні масового відпочинку. Всі ділянки постійного користування національного природного парку належать до категорії обмежено привабливих – зона стаціонарної рекреації та привабливих – зона регульованої рекреації. Найбільша питома вага на території національного природного парку постійного користування належить землі рекреаційної зони (83,3%). Водночас для підвищення привабливості рекреаційної зони на землях постійного користування національного природного парку є резерви рекреаційного потенціалу в природних цінностях лісових ресурсів та прилеглих сільськогосподарських ландшафтів для відпочинку населення.

6. За допомогою кореляційно-регресійного аналізу досліджено ставлення населення до використання рекреаційних ресурсів та готовність платити за надані рекреаційні послуги на території національного природного парку «Подільські Товтри». З цією метою проведено соціологічне дослідження. Кореляційно-регресійний аналіз дав змогу проаналізувати досліджувані явища за допомогою рівняння регресії. Використовуючи дані величини і напрям дії факторів, що аналізуються, можна відкоригувати надання рекреаційних послуг на території національного природного парку «Подільські Товтри». Таким чином, кореляційно-регресійний аналіз надає потужний та гнучкий інструмент для вивчення взаємозв'язків між показником та множиною незалежних змінних. Основна мета використання цього методу – краще зрозуміти теперішній стан досліджуваних явищ, а також точніше передбачити ступінь впливу окремих факторів та кількісні зміни явищ, що відбуваються.

7. Розроблено логічно-смыслову схему методології організації підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду методом землевпорядного зонування земель за їх придатністю для рекреаційних цілей. Методологічною основою такого зонування земель є: інтегральна оцінка ландшафтно-рекреаційного потенціалу; еколого-економічна оцінка землекористування відповідної території; ландшафтне зонування рекреаційного потенціалу та екологічне зонування земель як основи меж підтипів рекреаційного землекористування і узгодження (в процесі проектування) їх меж; територіальне розміщення елементів системи землекористування: територій (землекористування); рекреаційних ділянок; населених пунктів; маршрутів зв'язку та пересування; територій за

характером використання, земельних та інших природних ресурсів.

8. Доведено, що існуючий потенціал природних рекреаційних ресурсів України використовується тільки на одній десятій частині площі країни. На сьогодні наявний природно-рекреаційний потенціал, який не використовується, становить 160,7 млрд грн. Для підвищення ефективності організації використання наявного потенціалу природно-рекреаційних ресурсів запропоновано здійснити їх зонування за характером використання. Зокрема, рекреаційне землекористування поділити на чотири головні підтипи використання земельних та інших природних ресурсів: рекреаційно-лікувальний; рекреаційно-оздоровчий; рекреаційно-спортивний; рекреаційно-пізнавальний.

9. Обґрунтовано, що до основних напрямів підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування в Україні повинні належати такі: запровадження кадастру природно-рекреаційних ресурсів та їх потенціалу; удосконалення грошової та інтегральної оцінки природно-рекреаційних ресурсів та їх потенціалу; розвиток землеустрою природно-рекреаційних територій; моніторинг та оцінка ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування; прийняття управлінських рішень щодо підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування із урахуванням даних моніторингу та оцінки.

10. Доведено, що оцінці рекреаційного потенціалу природних ресурсів повинно передувати зонування земель (типізація землекористування) за функціями використання земельних та інших ресурсів на відповідній території. Виділення підтипів рекреаційного землекористування (рекреаційно-лікувальний, рекреаційно-оздоровчий, рекреаційно-спортивний, рекреаційно-пізнавальний) розширює напрями і обсяги за площею використання рекреаційного потенціалу.

11. Запропоновано модель еколого-економічної оцінки вартості природно-рекреаційного потенціалу землекористування, яка базується на нормативному середньорічному економічному ефекті від рекреаційного використання земель природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення із урахуванням підтипів рекреаційного землекористування, їх цінності за функціональним використанням земель та місця розміщення в регіоні (районі) щодо населених пунктів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у фахових наукових виданнях України:

1. Гребенник Г. В. Сутність та поняття економіки рекреаційного землекористування у сфері природокористування в умовах нових земельних відносин / **Г. В. Гребенник**, А. М. Третяк // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2014. – № 1–2. – С. 92–101. *(Здобувачем обґрунтовано сутність рекреаційного землекористування в умовах нових земельних відносин).*

2. Гребенник Г. В. Природні рекреаційні ресурси України: стан використання та потенціал / **Г. В. Гребенник**, А. М. Третяк // Землевпорядний вісник. – 2014. – № 8. – С. 41–45. *(Здобувачем проаналізовано стан використання природних рекреаційних ресурсів України та їх потенціал).*

3. Гребенник Г. В. Характеристика використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування територій національних природних парків / **Г. В. Гребенник** // Землевпорядний вісник. – 2015. – № 5. – С. 61–64.

4. Гребенник Г. В. Напрями підвищення ефективності використання рекреаційного потенціалу землекористування територій національних природних парків / **Г. В. Гребенник** // Землеустрій, кадастр і моніторинг земель. – 2015. – №1–2. – С. 107–114.

Статті у фахових наукових виданнях України,

які входять до міжнародної наукометричної бази даних:

5. Будзович Г. В. Екологічна економіка рекреаційного землекористування у сфері природокористування / **Г. В. Будзович (Гребенник)** // Актуальні проблеми економіки. – 2014. – № 9 (159). – С. 279–286.

6. Гребенник Г. В. Підтипи рекреаційного землекористування за характером використання природних рекреаційних ресурсів / **Г. В. Гребенник**, А. М. Третяк // Збалансоване природокористування. – 2014. – № 4. – С. 96–99. *(Здобувачем розкрито складові елементи підтипів рекреаційного землекористування).*

Статті в інших виданнях:

7. Будзович Г. В. Науковий зміст і сутність поняття – рекреаційний потенціал / **Г. В. Будзович (Гребенник)** / Екологічні науки: науково-практичний журнал / Головний редактор О. І. Бондар. – К.: ДЕА, 2012. – № 2. – С.130–133.

8. Будзович Г. В. Економіко-екологічні аспекти формування відносин прав на природні ресурси рекреаційного землекористування в умовах нових земельних відносин / А. М. Третяк, **Г. В. Будзович (Гребенник)** // Земельне право України. – 2014. – № 4. – С. 18–26. *(Здобувачем обґрунтовано формування відносин прав на рекреаційні ресурси в умовах нових земельних відносин).*

Тези наукових доповідей:

9. Гребенник Г. В. Основні напрями підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування територій національних природних парків / **Г. В. Гребенник** // «Екологічна мережа України в контексті формування природоохоронного землекористування: стан та проблеми»: мат. кругл. столу, 20 березня 2015 року. – К.: МВЦ «Медінформ», 2015. – С.85–88.

10. Гребенник Г. В. Оцінка рекреаційної привабливості території НПП «Подільські Товтри» / **Г. В. Гребенник** // «Актуальні питання економічних наук»: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ,

13–14 березня 2015 року). – у 2-х частинах. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Ч. 1 – С. 69–73.

11. Hrebennyk H. V. NaturalrecreationresourcesofUkraine: conditionofuseandpotential / A. N. Tretiak, **H. V. Hrebennyk** // Wirtschaft und Management: Theorie und Praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. Vol. 2 – Verlag SWG imex GmbH, Nurnberg, Deutschland, 2014. – С. 359–364. *(Здобувачем розкрито використання природних рекреаційних ресурсів).*

12. Гребенник Г. В. Рекреаційне землекористування на територіях природно-заповідного фонду / **Г. В. Гребенник** // «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сьогодення, майбутнє»: матеріали сьомої міжнародної конференції (м. Київ, 3 вересня 2014 р.). – К.: «Аграр Медіа Груп», 2014. – С. 15–19.

АНОТАЦІЯ

Гребенник Г. В. Організація використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.06 – економіка природокористування та охорони навколишнього середовища. – Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2015.

У дисертаційній роботі поглиблено теоретичні, методологічні та прикладні засади організації використання рекреаційного потенціалу землекористування територій природно-заповідного фонду, зокрема на територіях національних природних парків. Досліджено сутнісні ознаки рекреаційного землекористування у сфері природокористування. Розроблено модель методологічного процесу формування рекреаційного землекористування на території України. Оцінено природно-ресурсний потенціал та за допомогою кореляційно-регресійного аналізу досліджено ставлення населення до використання рекреаційних ресурсів та готовність платити за надані рекреаційні послуги на території національного природного парку «Подільські Товтри». Запропоновано основні напрями підвищення ефективності використання природно-рекреаційного потенціалу землекористування.

Розроблено логічно-сміслову схему методології землевпорядного зонування земель за їх придатністю для рекреаційних цілей основою якої є узгодження меж зон ландшафтно-рекреаційного потенціалу та екологічного зонування земель як основи меж підтипів рекреаційного землекористування та територіальне розміщення елементів системи землекористування: території; рекреаційні ділянки; населені пункти; маршрути зв'язку та пересування. Запропоновано методичний підхід оцінки потенціалу рекреаційного землекористування.

Ключові слова: рекреаційне землекористування, природно-заповідний фонд, рекреація, екологічна економіка, природні рекреаційні ресурси, рекреаційна діяльність, рекреаційний потенціал.

АННОТАЦІЯ

Гребенник Г. В. Организация использования рекреационного потенциала землепользования территорий природно-заповедного фонда. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.06 – экономика природопользования и охраны окружающей среды. – Национальный университет биоресурсов и природопользования Украины, Киев, 2015.

В диссертационной работе углублены теоретические, методологические и прикладные принципы организации использования рекреационного потенциала землепользования территорий природно-заповедного фонда, в частности на территориях национальных природных парков. Исследованы сущностные признаки рекреационного землепользования в сфере природопользования. Обосновано, что рекреационное землепользование должно базироваться на комплексе трех взаимосбалансированных функций: социальной, экономической и природоохранной. Достижение оптимального значения социальной функции заключается в обеспечении удовлетворения личных потребностей населения в отдыхе, оздоровлении, общении с природой. Оптимум экономической функции можно разделить на два подвида: получение экономического эффекта от предоставления рекреационных услуг; восстановление рабочей силы, то есть повышение работоспособности, рост производительности труда. Природоохранная функция достигает своего оптимального значения при обеспечении охраны рекреационных территорий от загрязнения и истощения, деградации природных рекреационных комплексов под влиянием антропогенной деятельности.

Разработана модель методологического процесса формирования рекреационного землепользования на территории Украины, которая станет количественной компонентой любых экономических расчетов в процессе оценки экономического эффекта деятельности на рекреационных территориях. Методологической основой такого зонирования земель являются: интегральная оценка ландшафтно-рекреационного потенциала; эколого-экономическая оценка землепользования соответствующей территории; ландшафтное зонирование рекреационного потенциала и экологическое зонирование земель как основы границ подтипов рекреационного землепользования и согласования (в процессе проектирования) их границ; территориальное размещение элементов системы землепользования: территорий (землепользование) рекреационных участков; населенных пунктов; маршрутов связи и передвижения; территорий по характеру использования, земельных и других природных ресурсов.

Оценен природно-ресурсный потенциал на территории землепользования постоянного пользования национального природного парка «Подольские Товтры», который указывает на значительные возможности относительно активной организации рекреационной деятельности. С помощью корреляционно-регрессионного анализа исследовано мнение населения об использовании рекреационных ресурсов и готовность платить за предоставленные рекреационные услуги на территории национального природного парка «Подольские Товтры». Предложены основные направления повышения эффективности использования природно-рекреационного потенциала землепользования. Обосновано, что основными направлениями повышения эффективности использования природно-рекреационного потенциала землепользования в Украине должны принадлежать такие: введение кадастра природно-рекреационных ресурсов и их потенциала; усовершенствования денежной и интегральной оценки природно-рекреационных ресурсов и их потенциала; развитие землеустройства природно-рекреационных территорий; мониторинг и оценка эффективности использования природно-рекреационного потенциала землепользования; принятия управленческих решений по повышению эффективности использования природно-рекреационного потенциала землепользования с учетом данных мониторинга и оценки. Доказано, что оценке рекреационного потенциала природных ресурсов должно предшествовать зонирование земель за функциями использования земельных и других ресурсов на соответствующей территории. Выделены подтипы рекреационного землепользования: рекреационно-лечебный, рекреационно-оздоровительный, рекреационно-спортивный, рекреационно-познавательный.

Разработана логико-смысловая схема методологии землеустроительного зонирования земель по их пригодности для рекреационных целей. Методологической основой землеустроительного зонирования земель по их пригодности для рекреационных целей является согласование пределов зон ландшафтно-рекреационного потенциала и экологического зонирования земель как основы пределов подтипов рекреационного землепользования и территориальное размещение элементов системы землепользования: территории; рекреационные участки; населенные пункты; маршруты связи и передвижения. Приведена идентификация прав на землю и другие природные ресурсы в пределах подтипов рекреационного землепользования, которая подтверждает необходимость дифференцированного подхода к формированию рекреационного землепользования. Предложена модель эколого-экономической оценки стоимости природно-рекреационного потенциала землепользования, которая базируется на нормативном среднегодовом экономическом эффекте от рекреационного использования земель природоохранного, оздоровительного, рекреационного историко-культурного назначения с учетом подтипов рекреационного землепользования, их ценности по функциональному

использованию земель мест размещения в регионе (районе) по населенным пунктам.

Ключевые слова: рекреационное землепользование, природно-заповедный фонд, рекреация, экологическая экономика, природные рекреационные ресурсы, рекреационная деятельность, рекреационный потенциал.

ANNOTATION

Grebennik G.V. Using of recreational potential land tenure of territories of natural reserve fund. - Manuscript.

Dissertation on the receipt of scientific degree of candidate of economic sciences by speciality 08.00.06 – natural resource economics and environmental protection. – National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Kyiv, 2015.

In that dissertation work are deepened theoretical, methodological and practical principles of management of using of recreation potential of land-tenure of the territories of natural reserve fund, particularly on territories of national natural parks. It was investigated the essential features of recreation land-tenure in range of nature Management. It was designed a model of methodological process formation of recreation land-tenure at the territory of Ukraine. It was evaluated potential of natural and recourses, through using methods of correlation and regression analysis it was investigated the attitude of the population at using of recreation recourses and their alacrity to pay for the received services at the territory of national natural park «Podil'ski Tovtri». It been proposed the main ways how to increase the efficiency of using natural recreation potential of land-tenure.

It was designed logically semantic scheme of methodology of dividing the land for better using them for the purposes of land-tenure. The main scheme of methodology of dividing the land is territorial placement of elements land-tenure system, means territory, recreation fields, localities, routes, links, mobility. It been proposed methodic ways of evaluation of recreation land-tenure potential.

Key words: recreation land-tenure, natural reserve fund, recreation, ecological economy, natural recreation recourses, recreation activity, recreation potential.

Підписано до друку 25.09.2015 р.
Формат 60/90/16. Папір офс. Ум. друк. арк. 0,9
Гарнітура TimesNewRoman. Тираж: 100 прим.
Замовлення №